

Nieuwe Brochurenreeks „Geloof

In deze serie zijn tot nu toe verschenen :

Dr. F. J. KROP : *Mijn antwoord aan de Jongen. Met een voorstel aan de Duitsche geloovigen ter bevordering van een toenaad'rend elkander begrijpen van het hoogste belang voor Kerk en volk, beide.*

Dr. F. J. KROP : *Gevangenis en Concentratiekamp.*

- a. *Scheveningen.*
- b. *Het Haagsche Veer.*
- c. *Amersfoort.*
- d. *Vught.*

Dr. F. J. KROP : *Het Landelijk Werk-Comité-Dr. O. Schabert in de bezettingsjaren.*
Het Néo-Communisme in Europa.
Is geestelijk verzet tegen het bolsjewisme thans nog plicht van den Christen?

F. GOUDZWAARD : *De Communistische Partij Nederland vóór, tijdens en ná den oorlog.*

Inlichtingen inzake deze nieuwe Brochurenreeks:

AZALEASTRAAT 42^B ROTTERDAM

H.F. Lensink
Moreelstraat 11
6717 TN EDE

Gevangenis en Concentratiekamp

D. Vught

door

Dr. F. J. KROP

Nieuwe brochurenreeks „GELOOF EN VRIJHEID”, No. 6
Azaleastraat 42b, Rotterdam-N.

Zoo dachten Adriaan en ik er zeker over, want bij de grootste openhartigheid, misschien juist daardoor, werd tusschen ons een band gelegd die slechts door den dood kon worden verbroken.

Onderwater, zoo meldde mij zijn opvolger Brinkman, kreeg typhus in Bergen-Belsen. Genas, doch stierf kort daarop aan dysenterie, Mrt. '45.

Ave, pia anima.

In één adem met Onderwater moet ik pastoor Jules van Oppen, deken van Venlo, noemen. Ook met hem was ik zeer geliëerd. Wij zaten naast elkander aan tafel en sliepen in hetzelfde hoekje. Fijne geest, ontwikkeld en beschaafd. Samen hadden wij de aangenaamste gesprekken, ook bij het sjouwen van steenen en planken, of het niet minder zware „saubermachen” van de straat. Dat voortdurend bukken viel heusch niet mee op onzen leeftijd. Maar wij werkten steeds met opgewektheid en wisten onze geesten boven de banale werkelijkheid te verheffen. Het verbod van J.H. om naar de invalidenbarak te gaan, werd mijn trouwen kameraad noodlottig. Eerst ingedeeld bij de reserve, werd hij voor allerlei minderwaardige baantjes gebruikt. En toen de „geestelijken” van buitenwerk werden vrijgesteld, was hij reeds te ver heen om het nog te kunnen halen. Zwerende voeten kwelden hem geweldig. Op aanraden van Zep, probeerde hij nog eens om in de invalidenbarak te komen, hetgeen gelukte. Zelf dacht ik er over om hem daar te volgen, met opoffering van mijn rustigen werkkring. Maar het was te laat. Toen ik hem 's Maandags bezocht, nadat hij 's Zondags was opgenomen, was hij al stervende.

— Jules, vroeg ik, ga je ons verlaten?

Een flauwe glimlach was het eenig bewijs, dat hij mij had verstaan.

— Beste vriend, ik zie dat God je roept. Je ligt hier wel alleen, maar denk aan het woord van den Heiland: „Nochtans ben ik niet alleen, want de Vader is bij mij.”

Weer een glimlach, nog flauwer dan de eerste.

— In Zijn hoede, ben je wel geborgen.

Het was ons afscheid. God moge hem die rust hebben geschonken, die daar voor Zijn volk overblijft.

Reeds eerder was collega F. K. van Evert van ons heengegaan. Die vriendelijke, zachtzinnige, geduldige broeder! Ik zie ons nog samen houtjes oprapen in een buitencommando. Daarna miste ik hem bij het uittrekken. Waar was hij gebleven? Ik zag hem een paar dagen later afzonderlijk staan.

— Ga je niet mee?

— Neen, ik gevoel mij niet goed. Ik zag naar de ziekenbarak.

— Toch niets ernstigs?

Het antwoord was een glimlachend schouderophalen.

— Je bent in goede handen, broeder.

— Ja, dat weet ik.

Het zouden zijn laatste woorden zijn aan mijn adres. Hij stierf kort daarop van „kommer, ellende en honger”, zooals zijn bedroefde weduwe mij later schreef.

Een stille, overgegeven martelaar.

Waar ligt zijn graf? Met zooveel anderen werd hij in een kuil geworpen, waar de kapo's — zooals Zep mij mededeelde — zonder eenige piëteit des nachts de lijken moesten opruimen.

Handig werden die kuilen gecamoufleerd voor de „commissie's van onderzoek” die ons kamp zoo nu en dan kwamen inspecteeren. Zij liepen er over heen zonder te weten hoeveel leed en ellende daarin verborgen was. Precies als in de U.S.S.R.

Maar wij vergeten onze dooden niet. Zij brachten voor onze vrijheid het nooit genoeg te waardeeren offer. Wij zullen hen wederzien.

Nog meer collega's gaan hier aan mijn oog voorbij. Enkelen die ik reeds te Amersfoort had ontmoet. Anderen, met wie ik vooral te Vught contact kreeg: Streefkerk van Lobith bijv. en Versteegt.

De levensloop en het Godverheerlijkend einde van dezen laatste werden mij uitvoerig beschreven door zijn dochter, Mevrouw W. Aangeenbrug-Versteegt. Haar schrijven acht

ik belangrijk genoeg om hier in z'n geheel te worden overgenomen. Voortdurend klinken mij daarbij de laatste woorden van haar lieven vader aan mijn adres in de ooren: „Naar huis ga ik toch, collega; is het niet naar mijn aardsch, dan naar mijn hemelsch huis.”

Met bijzondere aandacht en dank aan God leze men de volgende regelen.

Hooggeachte Dr. Krop,

In de eerste plaats dank ik U mede namens mijn Moeder voor Uw blijk van medeleven betoond bij het overlijden van mijn Vader.

Nu wil ik Uw vraag om inlichtingen zoo uitvoerig mogelijk beantwoorden. Geruimen tijd geleden heb ik U al eens enkele dingen geschreven en ook een foto gestuurd. Ik weet niet meer wat ik toen geschreven heb, en zal daarom U zoo uitvoerig mogelijk over alles inlichten.

Vader is geboren 10 Oct. 1889 te Katwijk aan Zee. Als jongeman heeft hij als stuurman op de groote vaart gevaren tot 1911, toen trok de studie hem aan en wilde hij predikant worden. Eerst in de mobilisatiejaren 1914—1918 kreeg hij gelegenheid om te preken. De leger- en vlootpredikant H. Jansen is hem tot steun geweest. In 1918 is hij als leerend-ouderling naar Ouddorp gegaan op het eiland Goeree. Hij heeft daar gastaan tot '23. Zijn volgende gemeente werd Groote-Lindt, gemeente Zwijndrecht, waar hij in 1928 zijn afscheid preekte wegens zijn vertrek naar Nieuwerkerk a.d. IJssel. In die gemeente is hij in Februari '30 als predikant bevestigd en ging zijn liefste wensch in vervulling. In Aug. '34 vertrok hij naar zijn laatste gemeente Nieuw-Loosdrecht.

In Nieuwerkerk a.d. IJssel en Nieuw-Loosdrecht verrichtte hij bij zijn gemeentelijk werk nog veel werk als evangelist onder de schippers te Rotterdam. Hij was de pionier van de Ger. Evangelisatie onder de schippers. Hij was buitengewoon lid der Ned. Christen Zeelieden Ver., en Voorzitter der door de Gen. Synode benoemde deputaten voor het Ger. Comité Handelsmarine, afgekort Ge-Co.Ha-Ma. Zijn auteurstalenten bewees hij door het schrijven van een jeugdboek getiteld Jan Molstra, een verhaal van het

water. Van het boek verscheen een tweede druk, welke thans ook uitverkocht is. Vader was een innemende persoonlijkheid en was daardoor door iedereen geëerd en geliefd. Bij de evacuatie van de bevolking van Nw.-Loosdrecht in 1940 bewees hij dat hij goede organisatorische talenten bezat en bewees onschatbare diensten.

Als gevolg daarvan viel het oog der illegale werkers op hem en werd hij opgenomen in hun organisatie. Spoedig was hij P.C. van Loosdrecht. Reeds in 1941 moest hij voor de S.D. te Utrecht verschijnen naar aanleiding van een stukje dat hij geschreven had in het blad „Quo Vadis”, het orgaan der Ned. Christen Zeelieden Ver. Gelukkig keerde hij na een kort verhoor tot ons terug. Vrijdagavond 26 Sept. '41 ongeveer 8 uur, verscheen er een auto met Duitschers voor onze deur, die Vader moesten spreken. Vader was op de kerkeradsvergadering. Vandaar werd hij naar huis gebracht, waar hij in zijn eigen studeerkamer met de handen omhoog moest staan onderwijl alles onderzocht werd. Alhoewel er niets gevonden werd, moest hij toch mee naar Amsterdam. Na twee dagen werd hij overgebracht naar het „Oranje Hotel” te Scheveningen. Hem werd daar tweemaal verhoor afgenomen over de illegale organisatie, echter zonder enig succes. Reeds 12 Dec. '41 werd hij vrijgelaten, 's avonds om half acht. Thuis vernam hij dat er 76 van dezelfde organisatie opgepakt waren, waarvan er 72 gefusilleerd waren; dus bleef hij met 3 anderen daarvoor door God bewaard. Hoewel de behandeling toen nog niet onmenselijk was geweest, had zijn zenuwgestel toch veel geleden en moest hij op dokters advies een tijd rust houden. 1 Sept. '42 was hij weer zoover hersteld dat hij zijn geheele ambtelijk werk weer kon aanvangen. Het preken deed hij reeds vanaf half Februari. Zondag 13 Sept. 1942 moest hij een classisbeurt vervullen in Amersfoort voor Ds. Popma, die in gijzeling zat. Vader preekte dien morgen over den tekst Rom. 8 vers 28: „En wij weten dat dengenen die God liefhebben alle dingen mede werken ten goede, namelijk dengenen die naar Zijn voornemen geroepen zijn.” Hij had over die tekst reeds te Nw.-Loosdrecht, Utrecht en Hilversum gepreekt.

Reeds tijdens de predikatie was het iets onrustig en

direct na den dienst kreeg Vader al een waarschuwing dat het onveilig was en werd hem aangeraden weg te gaan. Naar wij vernomen hebben, heeft Vader dat van de hand gewezen, daar hij hetgeen hij dien morgen gepreekt had, niet wilde verloochenen door te vluchten. Als hij gevangen genomen zou worden, zou ook dat mede werken ten goede.

Hoe is dat nu van achteren gezien waar geweest, want hij moest naar de concentratiekampen om daar in de grootste armoede en ellende zijn groote, van God gekregen gave als evangelist, volledig in dienst te stellen van Zijn Zender.

's Middags om twee uur is hij gevangen genomen op een aanklacht van een N.S.B.-er, die gezegd had dat hij staatsgevaarlijk was. Hij is toen meteen in het concentratiekamp te Amersfoort in een bunker opgesloten en moest daar ongeveer 8 weken in doorbrengen. Toen hij daar uitkwam werd hij bij het aardappelschillen-commando geplaatst, een groote vooruitgang, het was volgens den commandant veel te goed voor zoo één. Daarna kwam hij bij het joden-commando. De slaag die hij de joden niet gaf, dat deed hij natuurlijk niet, kreeg hij zelf. Eindelijk hebben andere gevangenen hem weer bij het aardappelschillen-commando gekregen, dat bleef zoo, totdat het kamp in Januari '43 naar Vught gebracht werd.

Daar was de toestand in het begin zeer slecht. Honderden stierven aan dysenterie. Vader was een levend lijk, maar werd door God gespaard. De commandant van Amersfoort, die het op zijn leven voorzien had, was er niet meer, zoodat hij het nu niet zwaarder had dan anderen. Spoedig werd hij in het levensmiddelenmagazijn geplaatst. Een goede betrekking in die omstandigheden, zoodat hij na eenigen tijd zijn oude gewicht weer terug had. Vader preekte vaak clandestien in Vught. Ik laat hier eenige passages volgen uit brieven, die wij de laatste weken ontvangen hebben, dan krijgt U een kleinen indruk van zijn werk.

„Vanaf zijn binnenkomen in Amersfoort tot en met 12 Maart '43 heb ik Ds. Versteegt meegemaakt, ja, was hij mij tot troost en steun, was hij ons aller vriend. Van-

daar dat wij hem populair Oom Jan noemden. Vanaf den eersten dag in onze kamer in blok IIIB, was hij mijn vriend. Wij spraken veel samen en als dan de dag om was en wij ons ter ruste konden begeven, gingen nog twee vrienden en ik op zijn bed zitten en als dan alles stil was en het licht uit, ging hij iederen avond voor in dankgebed. Ik sliep naast hem en als wij 's nachts niet konden slapen, fluisterde hij mij eenige troostwoorden in. 's Morgens vroeg was het altijd elkander de hand drukken en elkaar een goeden dag toewenschen.

Hoe er geslagen werd, hoe er om hem heen menschen werden doodgeranseld, altijd was hij dezelfde. Natuurlijk was hij erg met eens anders lot begaan, doch putte kracht en troost uit die eene en eenige bron, waar alleen troost te vinden is. Ook stonden wij dikwijls voor het avondappèl op de appèlplaats, en dan ging hij voor in dankgebed. Waren er, die ter dood veroordeeld waren, hij sprak met hen en mocht hen wijzen op Jezus. In ieder geval is Ds. Versteegt zeer velen tot troost en steun geweest, en hoe naar hij zichzelf soms voelde, daar dacht hij niet aan. Het was zijn vreugde iets voor anderen te zijn, en nu is hij niet meer. Ik kan het mij nog niet realiseeren, doch laten wij stille zijn en ons trachten te buigen voor Gods wil. Het was mij een groot genoegen en het is mij tot veel troost geweest Ds. Versteegt te leeren kennen.” (get. T. H. Slagboom, Driebergen).

„Jan en Kees (Ds. Versteegt en Ds. Boodt) zijn dan toch „Thuis”. Maar ach hoe gaarne hadden wij hen weer terug gezien op aarde, maar nu..... God heeft hen beide voor eeuwig bevrijd van alle banden. Nog zie ik Uw man (de brief is gericht aan Mevr. V.) loop over de kampstraten van Vught, rustig en kalm naar het uiterlijk..... maar innerlijk verterend van verlangen om weer naar huis terug te mogen keeren. Hij dacht niet in haat aan hen, die hem hebben verraden, maar het deed hem zoo'n pijn dat hij door broeders aangeklaagd was, dat was zijn lijden in Vught (Volkomen juist. V. zeide eens tot mij: „Ik zou nu zelfs Hitler de hand kunnen drukken, zonder eenige wraakgedachte.” F. J. K.) Niet lijden om der

broed'ren wil..... maar lijden om hetgeen broeders hem hadden aangedaan. Doch tenslotte heeft hij het gedragen om Christus' wil en gelegd in de handen van Zijn Heiland. Toen ik zelf te Vught kwam (28 Mei '43) was Uw man — we noemden hem Jan — nog niet weer de oude in geestelijk opzicht, hij had ook zooveel doorgemaakt in Amersfoort en daarna in Vught, doch het werd al beter. Toen hij in den zomer van '43 het evangelie bracht aan enkele tientallen broeders in het geheim verscholen tusschen de boschjes die groeien bij de barakken, was het Jan die sprak over de woorden: „Mij is gegeven alle macht in hemel en op aarde..... Ziet ik ben met Ulieden al de dagen tot de voleinding der wereld.” Hoe heeft hij toen anderen getroost en werd zelf gesterkt. Later ging hij ons voor — clandestien — in een leege barak; toen was Jan geheel en al de oude. Nu wilde hij elken Zondag wel preken, nu durfde hij alles wel riskeeren, als het moest zware straffen ondergaan. We moesten hem zelfs remmen in zijn ijver het evangelie van Christus Jezus te verkondigen aan al die gebonden en te Vught. En nu heeft Uw man het loon ontvangen van een getrouwen dienstknecht. De Heere heeft hem geleid langs donkere en moeilijke wegen, hij zal des te meer verbaasd en verrukt staan over de heerlijkheid die zijn deel is geworden.” (Ds. T. Loters, Bellingwolde).

„Ook ik verlies in Uw man een vriend. Uw man (ook deze brief is gericht aan mevr. V.), Jan Megens en ik hebben maanden lang in de cantine te Vught samen gewerkt en het samen goed gehad, zoo goed, dat ik me haast niet kan voorstellen, dat hij van de vier die hier toen werkten de eenige is, die niet meer thuis komt. Maar de beste troost die er is en die we juist in de gevangenschap het beste konden begrijpen en aanvaarden is wel dat wie geloof toch naar „Huis” gaat. Zoo mogen wij denken aan Jan, die daar ginds den dood vond, maar toch eigenlijk het eeuwige Leven ontving. Van harte bid ik U toe, dat U deze troost sterk moge maken in het leed, dat U thans draagt. Dezer dagen ontving ik een brief met een mededeeling dat een Jood die ik in het kamp te Vught in Oct.

'43 heb gedoopt, teruggekeerd is. Bij dezen doop was Uw man als getuige aanwezig met een Roomschen jongeman, die dezer dagen uit Duitsche gevangenschap weer terugkeerde. Ik zal niet gemakkelijk vergeten die plechtigheid in het cantine-magazijn te Vught waar tussen de appelkisten op een zak, op den grond geknield, deze Jood werd gedoopt en den diepen indruk die het op ons allen maakte. Toen hebben wij even iets gevoeld van wat ons daar sterk verbond: de gemeenschap der geloovigen uit alle kerken. Toen een Herv. predikant, met als getuigen een Ger. predikant en een Roomschen jongen een Jood doopte en dat was de geest waarin wij samen leefden en elkaar in moeilijke oogenblikken tot steun waren. Daarom kon ik het ook niet nalaten U in Uw verdriet dit te schrijven. Ik weet dat Jan voor velen een steun is geweest en dat zijn gevangenschap, al was hij daardoor uit zijn werk weggehaald, niet te vergeefs is geweest. Moge ook dat U troosten”. (Ds. Th. J. Mudde, Brummen.)

„Nog zie ik hem voor me toen hij op 20 Febr. van het vorig jaar Zondagsmiddags in een geheime samenkomst de handen ophief om ons te zegenen nadat hij gesproken had over Hebr. 11 : 13—16. Met groote bezieling sprak hij van het betere vaderland en over het wonder der genade dat God zich niet schaamt om onze God te heeten. Hij was toen een man van kloeke gezondheid, sterk en forsch van gestalte. Steeds opgewekt en voor ieder een steun. Hij heeft een groote gemeente mogen dienen en zijn werken volgen hem na. Toen wij afscheid namen omdat ik naar huis ging, lag er een groote weemoed over hem. Hij was zoo echt blij voor ons die gingen, maar het was zoo pijnlijk voor hem en Boodt. Als allen zouden vertellen wat Uw man voor hen geweest is op zoovele plaatsen van nood en smart, dan zoudt ge zien hoe ontzettend rijk gezegend zijn leven geweest is in die laatste drie jaren. Ik dank God, dat ik Uw man en Vader heb leren kennen, alleen al om Zijn woord op 20 Febr. dat zoo volledig aan hemzelf is vervuld geworden”. (Ds. A. Dondorp, Heemstede).

Vaders beste vrienden waren Ds. C. P. Boodt uit Delft en Kapelaan R. Hegge van 's-Heerenberg. Enkele malen

is Vader in een strafgevangenis geplaatst wegens preeken maar ondanks dat deed hij wat God van hem vroeg. Zoo was de toestand tot Sept. '44 toen ze, plots denkende dat de bevrijding daar was, naar Duitschland gebracht werden, naar het kamp Sachsenhausen te Oranienburg. Het was daar nog vrij goed, vooral daar de geestelijken vrijgesteld waren van elken arbeid en een vrij groote bibliotheek ter hunner beschikking hadden. Vader schreef daar preeken, welke hij onder de gevangenen liet circuleeren. Twee van die preeken hebben wij, dank zij Kapelaan Hegge, in ons bezit gekregen. Hier volgt weer een citaat uit een brief:

„Voorals in Sachsenhausen waar Uw man met collega's in een barak was ondergebracht en uit hoofde van zijn ambt van arbeid was vrijgesteld, sprak ik hem bijna elken avond. Toen ik in de gelegenheid was hem en Ds. Boodt van schrijfpapier te voorzien begon hij onmiddellijk met het maken van preeken, die hij dan later onder vertrouwde menschen liet circuleeren. Welk een intense vreugde verschafte deze arbeid hem. Hij zette zich aan een venster en schreef zonder onderbreking tot zijn werk af was. Aanvankelijk was Uw man niet warm gekleed, maar hierin kon spoedig verbetering worden gebracht. Hoe gelukkig en dankbaar was hij. Alhoewel hij het soms moeilijk had, bleef zijn vertrouwen in de leidingen des Heeren vast. Hij wist zich Jezus' eigendom en deze wetenschap zette een stempel, ook op zijn concentratiekampleven. Begin Febr. heb ik afscheid genomen van Uw man met wien ik door hechte banden van vriendschap was verbonden, die door woord en daad zooveel ook in deze laatste jaren tot zegen is geweest. Hij werd toen met andere geestelijken op transport gesteld naar Bergen-Belsen. Ik kon niet vermoeden, dat ik hem hier op aarde niet zou weerzien". (J. H. Duffer, Ede.)

5 Febr. '45 heeft dat transport plaats gehad. Tot het einde toe was Vader en ook de andere gevangenen nog flink en fit. Volgens Kap. Hegge had men zoo aan 't werk kunnen gaan. Bergen-Belsen was echter meer dan verschrikkelijk. Allen kregen typhus. Ze waren doodziek,

maar meldden zich echter niet, daar zij dan zeker waren van hun dood. Ieder die ziek was werd weggebracht en er werd nooit meer naar omgezien. Eten kreeg men bijna niet. In het begin werd nog wat koolsoep verstrekt, maar ook dat ging over en kreeg men slechts 1 boterham in de 10 dagen. Velen stierven den hongerdood. Er waren 29 geestelijken, slechts 3 beleefden de bevrijding op 15 April '45, Vader, Ds. Boodt en Kap. Hegge. Ze waren zoo zwak, dat ze zich niet konden oprichten en haast niet beseften, dat ze vrij waren. Hier volgen Vader's laatste brieven.

Bergen-Belsen, 1 Mei '45.

Geloofd en gedankt en geprezen zij God. Wij zijn vrij en ik leef nog, dat is het grootste wonder. Wij zijn op 5 Febr. hier naar Bergen-Belsen gebracht. 15 April waren de Amerikanen en Engelschen hier. Dagen om nooit te vergeten. Het juk gebroken, de strik ontward en wij waren weer menschen. Lof zij Gods goedertierenheid. Intusschen zijn wij nog in 't kamp. Je kan wel begrijpen dat zoovele duizenden gevangenen met allerlei ziekten enz. niet zoo maar weggezonden kunnen worden, dus geduldig wachten. De Engelschen werken met volle kracht om de zaak te regelen. Wat mijzelf betreft ben ik sterk aan de betere hand. Mijn krachten komen weer terug en ik kan weer een eindje lopen. Rust, goede verzorging en vooral thuis zijn, zullen onder Gods zegen de laatste sporen van de doorleden ellende weg doen. Wij leven uit Gods hand. Wij staan ook nu in Zijn dienst. Als Hij ons thuis brengt, dan is het alleen vrije onverdiende genade. Neemt Hij ons weg, dat wij elkander hier op aarde niet wederzien, dan staan de poorten van het Vaderhuis wijd open door het bloed van Christus, alleen door Hem. Laat ons de gebeden vermenigvuldigen, opdat wij elkander weder gegeven worden en laat ons vertrouwend wachten. De Heere heeft ons uit zes benauwdheden verlost, in de zevende zal Hij ons niet verlaten. Mijn gevangenschap is een rij van weldaden des Heeren, dat wij ons schamen moeten, als wij nu vreezen".

Deze brief gaf ons alle hoop op weerzien. Eenigen tijd later ontvingen wij echter een minder hoopgevend briefje.

Het laatste briefje door Vader zelf geschreven. Het schrift was zeer onduidelijk en was een duidelijk bewijs dat zijn toestand zeer ernstig was. Het bevatte slechts de mededeeling, dat hij in een ziekenhuis in Hilderheim verpleegd werd en lijdende was aan pleuris, bloedarmoede en totale uitputting. Daarna ontvingen wij een brief van Ds. Groeneboer ged. 26-6-'45.

„U kent mij niet en ik U niet, maar toch is er een aanleiding om U dezen brief te sturen en wel het feit, dat ik Uw man heb ontmoet. Vermoedelijk hebt U in zeer lang niets van hem gehoord. Hij is echter het concentratiekamp levend uitgekomen. Als hulp-prediker der Ned. Herv. kerk, ben ik hier met een Roode Kruis-commissie in Duitschland, op zoek naar zieke Nederlanders en tevens voor de geestelijke verzorging van hen. In het katholieke ziekenhuis te Hilderheim heb ik toen Uw man ontmoet. Wij spraken af, dat ik U zou schrijven, wat ik graag op mij heb genomen. Het zijn vooral de volgende dingen, die hij graag wilde, dat U zoudt weten. Laat ik hier maar net zoo schrijven als hij mij dicteerde. Ik neem het over van mijn kladje.

„Ik ben hier nu enkele weken en ben hier gekomen door een Hollandsche „Landsrat“. Ik ben ziek, maar de toestand is vooruitgaande, wel niet hard, maar het gaat toch vooruit. Ik heb pleuris, pijn heb ik niet, ik lig heel rustig en heb mijzelf volkomen overgegeven in de handen van mijn Heiland en Zaligmaker. Reken niet met de mogelijkheid van een spoedige thuiskomst, want ik ben zoo ontzaggelijk zwak, dat het nog wel maanden kan duren”.

Dit had hij mij gedicteerd. Ook vroeg hij mij om zijn hartelijke groeten over te brengen. Hij lag op een kamer samen met Ds. Boodt uit Delft en Kap. Hegge uit 's-Heerenberg. Terwijl wij er waren is Ds. Boodt overleden. Mevrouw, ik moet U zeggen dat ik diep beschaamd was bij het heerlijk getuigenis dat Uw man uitsprak, toen ik hem moest mededeelen dat zijn collega en vriend, met wien hij al dien langen martelenden tijd had doorgemaakt, was heengegaan. Ik hoop dat het U tot kracht en troost zal zijn te weten, dat Uw man volkomen verzekerd is van zijn deel aan het kindschap Gods. Wij hebben samen nog

gebeden voor hem, voor de fam. Boodt en voor U. God, Wiens liefde in Christus Jezus alle verstand te boven gaat, zij met U”.

Dezen brief ontvingen wij eenige uren voor het overlijdensbericht ons bereikte. Dit bericht ontvingen wij zeer spoedig, daar Kap. Hegge juist naar Holland terugkeerde en ons het bericht liet brengen op Maandagavond 2 Juli.

Hier volgt nog tot slot een klein briefje van Ds. Groeneboer.

„Wij zijn in Hildesheim geweest en moeten U helaas bevestigen, wat U reeds van Kap. Hegge heeft vernomen. Uw man is heengegaan op Vrijdag 29 Juni, half één n.m. Hij ligt begraven op het kerkhof Hildesheim. De begrafenis heeft plaats gehad op Dinsdag 3 Juli. Ik begrijp dat het voor U moeilijk zal zijn, om het nu als definitief te aanvaarden, maar het is toch voor U een rijke troost te weten, waar hij is heengegaan. Hij zelf, zoo vertelde mij de zusster, die hem heeft verpleegd, was daarvan ten volle verzekerd. Hij had de laatste dagen meermalen gezegd, dat hij heel graag naar huis zou gaan, maar dat hij vooral in de laatste dagen meer kon gaan zeggen: „Met Christus te zijn is zeer verre het beste”.

Hiermede is hij bij het leven van deze aarde weggegaan. Gaat U hiermede het leven verder. Christus is zoo dan de band die U verbindt, Christus zij U de kracht om dit te dragen in vrede.”

Dit is in het kort een verslag over de laatste jaren van Vader. Het heeft eenigen tijd geduurd voor ik aan Uw verzoek heb kunnen voldoen. Mijn tijd is echter zeer beperkt. Ik hoop dat ik U de gewenschte inlichtingen gegeven heb. Mocht U nog eenige dingen willen weten, dan kunt U mij dat altijd nog vragen”.

Neen, te vragen had ik na deze aandoenlijke regelen niets meer. Alleen nog maar te danken voor dezen goeden, trouwen collega die, evenals Ds. van den Bosch e.a., nog spreekt „nadat hij is gestorven”.

Intusschen was er in het kamp veel verbeterd, zooals de lezer wel zal hebben begrepen.

Wel verre van een „streng concentratiekamp” te worden, zooals het wachtwoord eerst luidde, werd het een „sanatorium”, zooals wij meermalen opmerkten.

Wat daartoe bijdroeg? Vooreerst onze noodkreten, waarop de Kerken al spoedig reageerden. Vervolgens, de verontwaardiging veroorzaakt door het „Bossche commando”. Een der eerste dagen toch moesten een zeker aantal gevangenen beneden de zestig (zelfs Kolff, al was hij boven dien leeftijd, moest mee, hetgeen zeer zeker zijn gezondheid knakte: hij was er 2 à 3 weken ziek van) naar 's-Hertogenbosch om steenen te sjouwen. Er werd bij die gelegenheid geschoten met doodelijk gevolg, en de deerniswaardige toestand der Häftlingen had de bevolking van Brabants hoofdstad zóó aangegrepen, dat de burgemeester den Commandant kwam waarschuwen en de expedities voorloopig moesten worden gestaakt. Doch vooral de belangstelling die het Roode Kruis en zelfs Rauter in ons lot gingen toonen, werkte hier mede ten goede.*) Er werd minder geslagen, minder gestraft, minder ruwheid geopenbaard.

Dan kwamen de pakjes in den loop van Februari steeds regelmatig door. De honger was bezworen. Gevallen van oedeem deden zich minder menigvuldig voor. De zieken-

*) In haar schrijven aan Dr. W. Harster, d.d. 1 Mei '43, laat mevr. L. van Overeem zich aldus uit:

„Es hat sich herausgestellt, dass in dem Lager meistens Tage vorher bekannt ist, wann ein höheren Chef zu Besuch kommt. So wurde z. B. vor dem Besuch vom S.S. Gruppenführer General-Leutnant Rauter das ganze Lager geputzt und geschrubbt, so dass alles einen sehr sauberen Eindruck machte. Sogar bekamen die Gefangenen am Tag, wo Prof. Nuboer und wir das Lager besuchten, Zucker in ihrem Kaffee, was noch nie oder sehr selten der Fall war”.

Het laatste heb ik niet meegemaakt; het eerste zooveel te meer. De „commissies van onderzoek” waren dus blijkbaar niet zoo volkomen onder den indruk van het bedrog, als wij wel vreesden.

barak werd georganiseerd; medicijnen en verbandartikelen stroomden toe, zoodat men nu niet alleen „gezonden” en „dooden” erkende doch ook kranken en gewonden, die verpleging behoefden.

Bleef de luizenplaag, die eerst in April krachtig zou worden bestreden. De urenlange naaktlooperij, die alle gevangenen toen meemaakten en... levens kostte, bleef mij, gelukkig, bespaard. Bij mijn vertrek was de inenting tegen den typhus juist begonnen.

Toch had ik naar verhouding, weinig last van het ongedierte. Door mijn bevoorrechte positie als opzichter van de slaapzaal, had ik het recht om op te staan wanneer ik wilde. Ik wist het geruischloos te doen (o wee, als er een kapo in zijn slaap werd gestoord!); en daar het vroeg opstaan mij nimmer vreemd was, kostte het mij weinig moeite om, vóór de anderen, ongeveer een uur aan mijn toilet te besteden in het „Waschraum”, waar steeds warm water voor de opzichters gereed stond. Wat een heerlijkheid, om elken dag z'n kleeren rustig te kunnen nazien, alle verdachte sporen van parasieten te verwijderen, de „overloopers” te doden en de kleine, schier onzichtbare beestjes te verhinderen tot „volwassen staat des levens” te geraken. Als dan de zaal gewekt moest worden, had ik reeds ontbeten uit mijn pakjes, en kon rustig tot een uur of tien wachten, als het ruwste werk van ons „vlooienscommando” klaar was.

Welk een zegen, die pakjes! Hoe vaak moest ik denken aan hetgeen Schabert voortdurend onderstreepte in zijn schitterende hulpactie ten bate van de vervolgdten om des geloofswille in de Sowjet-Unie.

„Die pakjes, die wij hun toezenden,” schreef hij meer dan eens, „brengen niet alleen stoffelijke hulp; zij zijn bovenal als een hartelijke groet van de gemeente des Heeren aan de andere zijde van de grens, een bewijs van medeleven en medelijden. Laten er enkele verloren gaan, laat er een en ander uit gestolen worden: het meerendeel komt toch terecht en is als een warme handdruk en een gebed”.

Zoo mochten wij het ook aanvoelen en onze dank aan de bekende, vaak ook onbekende, afzenders was groot als